

S. 29-30. 11. Murner Th. An den grossmächtigsten und durchlauchtigsten Adel deutscher Nation. Halle a. S. 1899. S. 3. 12. Conrad A. (Hg.) "In Christo ist weder man noch weib". Frauen in der Zeit der Reformation. 1483-1521. Stuttgart, 1990. S. 75-76. 13. Hase E. Karlstadt in Orlamünde. //Mitteilungen der Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft des Osterlandes Altenburg. 1858. Bd. IV S. 111. 14. Bubenheimer U. Karlstadt, Andreas Rudolf Bodenstein von (1486-1541) // Theologische Realenzyklopedie. Bd. XVII. Studienausgabe. Berlin, New York, 1988,

S. 652; Loos S. Karlstadt Bild von Menschen in seiner Wittenberger Zeit (1520-1523) // 700 Jahre Wittenberg. Stadt, Universität, Reformation / Hrsg. von S. Ohemig. – Weimar, 1995, S. 278-280. 15. Andreas Bodenstein von Karolstat eyn newer Ley. Von manigfeltigkeit des eynfeltigen einigen willen gottes. Was sunder sey. Anno MDXXIII. S. Biiij. 16. Karlstadt's Schriften aus den Jahren 1523/25 /Hrsg. v. E. Hertzsch. T. 1. Halle (Saale), 1956. S. 96.
Надійшла до редколегії 18.01.11

С. Каріков, канд. іст. наук, доц.

АУГСБУРЗЬКИЙ РЕЛІГІЙНИЙ МИР ЯК РУБІЖНИЙ ПУНКТ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

У статті розглянуто передумови, зміст та головні наслідки Аугсбурзького релігійного миру. Схарактеризовано конфесійні відносини, інтереси різних політичних угруповань. Визначено, що укладання миру стало початком нового етапу лютеранської конфесіоналізації в німецьких землях.

The pre-conditions, maintenance and main consequences of the Peace of Augsburg in the article are considered. The confessional relations interests of different political groupments are characterized. It is devoted that signing of the Peace of Augsburg was a start of the new stage of Lutheran confessionalization in Germany.

Одним із ключових моментів історії Німеччини раннього Нового часу став 1555 рік. Саме тоді на рейхстагу в Аугсбурзі відбулося підписання релігійного миру імператором та територіальними правителями. Ця подія мала низку наслідків у житті німецького суспільства, що зазнали різних тлумачень в історіографії.

Ще в XIX ст. Л. фон Ранке визначив Аугсбурзький мир як подію, що завершила процес Реформації в Німеччині [1]. Новітня німецька історіографія сприйняла цей загальний висновок, проте оцінки Аугсбурзького релігійного миру в ній помітно різняться. Зокрема, М. Симон розглядає його як подію комплексного характеру, що мала значні суспільно-політичні (перш за все – посилення прав територіальних князів) і релігійні (потреба оновлення католицизму) наслідки. Як окремий аспект миру дослідник визначає проблему релігійної толерантності [2, S. 101]. Б. Меллер підкреслює, що Аугсбурзький мир, маючи компромісний характер, поклав край претензіям Карла V на створення "універсальної монархії": внаслідок його укладення було змінено саму ідею і функції імператора й імперії [3, S. 170–172]. Х. Клюєтінг убачає в укладенні Аугсбурзького миру важливий крок держави в напрямі секуляризації: адже цей мирний договір було ухвалено без участі такої могутньої сили, як римське папство [4, S. 145]. Л. Шорн-Шютте наголошує, що мирна угода в Аугсбурзі позначила перспективу врегулювання релігійного питання правовим шляхом [5, S. 83], тоді як Й. Буркхардт визначає принцип "Чия влада, того й віра" як "право кулака", висувуючи на перший план домінування князівської сваволі [6, S. 164].

Такі розбіжності в оцінках обумовлюють потребу подальшого дослідження проблеми Аугсбурзького миру. У вітчизняній історіографії до цього часу вона не була об'єктом спеціального дослідження, за винятком статті А. Дмитрієва [7]. Однак у його дослідженні головну увагу приділено суто юридичним аспектам угоди, а також збереженню її принципів у текстах наступних конституційних актів (Оснабрюцького договору 1648 р., який став основою Вестфальського миру). Між тим, на нашу думку, доцільно характеризувати процес розробки умов мирного договору і його підписання у зв'язку з історичними подіями, що передували скликанню Аугсбурзького рейхстагу. Тому метою статті є визначення передумов, змісту та головних наслідків Аугсбурзького релігійного миру.

На початку 50-х рр. XVI ст. у Священній Римській імперії точилася гостра політична боротьба, яка – вже вкотре за часів Реформації – набула форми відкритого збройного протистояння між євангелічними та католицькими угрупованнями, визначеного в історіографії як "кня-

зівська війна" 1552 р. Поразка у "князівській війні" змусила імператорську владу шукати порозуміння з супротивниками, наслідком чого стало підписання в Пассау 15 серпня 1552 р. мирної угоди.

Пассауська угода проголошувала звільнення захоплених у полон імператорськими військами під час Шмалькальденської війни євангелічних князів – ландграфа Філіпа Гессенського та герцога Йоганна Фрідріха Саксонського – і запроваджувала свободу віросповідання в усій імперії. Щоправда, ця свобода не означала для підданих право вільно вибирати віру: було передбачено лише, що у релігійних питаннях місцеві правителі можуть приймати рішення за самих себе та за своїх підданих і що імператор не повинен намагатися обернути протестантських князів у католицтво. Крім того, надана Пассауським договором свобода віросповідання поширювалася лише на католиків і на тих протестантів, що дотримувалися Аугсбурзького віросповідання – тобто на лютеран [8, S. 462–466].

Пассауський мирний договір 1552 р. заклав основу для подальшого врегулювання суспільно-політичних відносин у німецьких землях. Навесні 1553 р. було створено Гейдельберзький альянс князів та міст для захисту земського миру, а також підписано Егерську угоду між Саксонією і Габсбургами [9, с. 71]. Ці договори засвідчили можливість порозуміння між євангелічними та католицькими правителями. Віснаженість німецьких земель внаслідок тривалого протистояння вимагала подальшого пошуку практичних заходів такого порозуміння. В умовах, коли ані лютеранське, ані католицьке угруповання не мали вирішальної переваги над супротивником, щоб силоміць нав'язати йому власні умови, єдино можливим варіантом міцного миру поставав конфесійний компроміс.

Головними суб'єктами переговорів стали брат імператора Карла V австрійський ерцгерцог Фердинанд і впливові євангелічні князі – Август I, який став курфюрстом Саксонії після загибелі в 1553 р. Морица, та бранденбурзький курфюрст Йоахім II. 5 лютого 1555 р. було розпочато роботу Аугсбурзького рейхстагу. На зустрічі євангелічних правителів у Наумбурзі (березень 1555 р.) було досягнуто згоди щодо спільних дій на рейхстазі [10, S. 63]. На його засіданнях інтереси євангелічного угруповання відстоювали перш за все герцог Крістоф Вюртемберзький та Оттейнріх Нойбурзький; решта можновладців була представлена своїми радниками, юристами й дипломатами. При цьому лютеранська коаліція несподівано отримала додатковий козир, коли 23 березня 1555 р. папа Юлій III помер, і його легат кардинал Мороне був вимушений через участь у конклаві зали-

шити Аугсбург. Тим самим вплив римської курії на переговори в Аугсбурзі був суттєво послаблений [11, S. 53].

На рейхстазі в Аугсбурзі, який тривав декілька місяців, 25 вересня 1555 р. було укладено релігійний мир. Показово, що Карл V вороже поставився вже до скликання рейхстагу і відмовився бути присутнім на його засіданнях. 19 вересня 1555 р. у Брюсселі Карл V виголосив зречення від імперського престолу, хоч і не поінформував рейхстаг про це рішення. Постанову рейхстагу визнав з боку імперської влади ерцгерцог Фердинанд, якому імператор пізніше офіційно передав свої повноваження. Юридичне визнання Аугсбурзького миру стало можливим тільки після обрання Фердинанда імператором, яке відбулося в 1556 р.

Аугсбурзький релігійний мир зафіксував низку принципів для подальшого розвитку німецьких земель положень. На основі Аугсбурзького релігійного миру урегулювання проблем духовного та церковного розколу більше не вважалося необхідною попередньою умовою для збереження загальноімперського миру, а наслідки цього розколу підкорялися умовам забезпечення миру в окремих землях Священної Римської імперії. Якщо до 1552 р. умовою миру в імперії вважалася релігійна єдність, то в 1555 р. німецькі можновладці вже вважали за можливе встановити мир в імперії, незважаючи на релігійний розкол. Внаслідок цієї постанови застосування сили для досягнення конфесійних цілей було заборонено під загрозою вигнання порушника за межі імперії й стягнення максимальних штрафів, які тільки були допустимі за імперським правом.

Можна погодитися з думкою А. Дмитрієва, що пункт щодо неприпустимості насильницьких дій для вирішення конфесійних суперечностей постає найважливішим положенням Аугсбурзького релігійного миру. Принципова заборона застосування сили стосувалася також відносин між правлячими колами імперії (імператором і курфюрстами) та усіма іншими імперськими станами, а також імперських станів між собою [7]. Усі питання, пов'язані з суперечностями між представниками різних конфесій, мав розв'язувати імперський камеральний суд, у якому католики й лютерани мали однакову кількість представників [12, S. 484].

Заборону застосування сили, однак, не було поширено на відносини між феодалами та їх підданими. Важливе місце в Аугсбурзькій угоді посідав пункт, який надавав правителям право визначати конфесійну належність їх підданих [12, S. 476]. Наприкінці XVI ст. він знайшов остаточне втілення у підготованій рейхсвальдським юристом Йоахімом Стефані формулі "Cuius regio, eius religio" (Чия влада, того й віра) [4, S. 142]. Крім того, було наголошено, що жоден імперський чин не повинен намагатися переконувати підданих інших чинів відмовитися від своєї релігії або захищати їх проти своєї власної влади [12, S. 480]. Тим самим тенденції територіалізації, що виразно виявилися ще з часів Першого Шпеевського рейхстагу 1526 р., коли князі й магістрати імперських міст отримали право у релігійних питаннях "діяти так, щоб надалі дати відповідь перед Богом та імператором" [13, S. 234] (а фактично – на власний розсуд), посилювалися й набули юридичного оформлення. Зміст конфесіоналізації в німецьких землях тепер безпосередньо визначався позиціями влади – як лютеранської, так і католицької [14, S. 17].

Очоловши місцеву церковну організацію, в євангелічних територіях князі фактично посіли місце "верховних єпископів" [15, S. 88]. Водночас принцип "Чия влада, того й віра" означав офіційне визнання євангелізму і можливість його подальшого існування в межах Німеччини поряд із католицизмом. Суб'єктами угоди при цьо-

му виступали не тільки територіальні князі, а й магістрати імперських міст. Для міст змішаного віросповідання (зокрема, для Аугсбурга, Бібераха, Равенсбурга, Дінкельсбюля, Кельна, Мюнстера) офіційно дозволялося співіснування обох конфесій [16, S. 174].

При цьому умовами Аугсбурзького релігійного миру було гарантовано захист існуючих католицьких володінь: у тому випадку, якщо їх правитель (архієпископ, єпископ, прелат та ін.) приймав лютеранство, він втрачав юридичне становище та всі привілеї духовного феодала, позбавлявся своїх бенефіціїв і перетворювався на приватну особу. Територія ж переходила під владу нового правителя – прибічника католицизму, кандидатуру якого обирав місцевий кафедральний капітул. Цьому рішенню капітулу не повинен був чинитися будь-який опір [12, S. 478].

Водночас Аугсбурзький мир санкціонував секуляризацію церковного майна, здійснену за часів Реформації до укладання Пассауської угоди 1552 р. [17, с. 27]. Однак подальша секуляризація католицьких духовних володінь тепер офіційно визнавалася незаконною. Таким чином, було збережено статус-кво. Це рішення може бути визначене як компроміс, що до певної міри мав задовольнити матеріальні інтереси і лютеранських, і католицьких князів.

"Декларація Фердинанда", прийнята як додаток до тексту Аугсбурзького миру, наголошувала на дотриманні свободи віросповідання усіх представників імперського рицарства й міських общин, які вже прийняли лютеранське віросповідання до 1555 р., але після укладання мирної угоди залишилися на території католицьких духовних володінь [12, S. 485–487]. Однак слід наголосити, що рівні з католиками права здобували тільки ті протестанти, хто визнавав Аугсбурзьке віросповідання, тобто сповідував лютеранство. Водночас усі інші конфесії в межах імперії залишалися юридично невизнаними, як і після укладення Пассауського договору [12, S. 477]. Внаслідок цього рішення поза законом в німецьких землях опинялися кальвіністи, анабаптисти та прибічники низки інших релігійних напрямів, які поширилися в часи Реформації.

Відсутність юридичного визнання прав тих протестантів, які не належали до лютеранства, пізніше спричинила деякі суперечливі ситуації. Зокрема, на Аугсбурзькому рейхстазі 1566 р. імператор Максиміліан II висунув вимогу щодо виведення пфальцького курфюрста-кальвініста Фрідріха III з-під захисту релігійного миру. Усвідомлюючи небезпеку виникнення у такому випадку католицької більшості на рейхстазі, курфюрст Август Саксонський виступив проти цього рішення, здобувши підтримку інших євангелічних правителів. Таким чином, відбулося фактичне визнання кальвінізму на території курфюршества Пфальцького, хоча офіційного дозволу цього віросповідання імператором надано не було [18, с. 104]. У той же час Август Саксонський не підтримав намагань Фрідріха III переглянути умови Аугсбурзького релігійного миру, щоб кальвінізм набув юридичного визнання. Ця подія відбулася лише після завершення Тридцятирічної війни внаслідок укладення Вестфальського миру 1648 р.

Яке ж місце посідає Аугсбурзький мир у німецькій історії? Е. В. Цеєден саме від цієї події відрховує початок утворення конфесій у Німеччині (а надалі – і в інших європейських країнах) [19, S. 206–207]. Визнаючи важливе місце релігійного миру 1555 р. у процесі лютеранської конфесіоналізації, ми, однак, не можемо беззаперечно погодитися з його визначенням як початку конфесійної епохи в німецькому суспільстві. Адже принципові риси лютеранства як окремої конфесії склалися у

20-х – першій половині 50-х рр. XVI ст. – ще до його юридичного визнання в 1555 р. Остання подія стала закономірним підсумком тривалого процесу становлення лютеранства, який поєднав вирішення релігійних питань із врегулюванням інших суспільно-політичних проблем. Тому, на наш погляд, Аугсбурзький мир слід розглядати не як початок конфесіоналізації, а як точку відліку *нового етапу* конфесіоналізації, коли офіційно визнане в німецьких землях лютеранство стало набувати рис ортодоксії.

Після укладення Аугсбурзького релігійного миру у Священній Римській імперії зміцнилось перш за все становище курфюрстів, що дозволяло їм здійснювати більший вплив на імператора. Цьому сприяла й поява нового органу – ради курфюрстів, узаконеного на засіданні імперської депутатської наради 1564 р. Цей вплив залишався вельми істотним до середини XVII ст. Як зазначає Ю. Івонін, колегія курфюрстів за традиційної ієрархічної структури управління залишалася стабільно діючою і втілювала консервативний конституційний устрій старої імперії. Вона до певної міри блокувала створення адміністративної або абсолютної монархії на імперському рівні. Разом з тим розширювались можливості для зміцнення територіальної державності у формі абсолютних монархій на рівні окремих князівств. Значну роль у цьому процесі відіграли імперські станові збори, особливо – наради курфюрстів. Найбільш важливою серед них у XVI ст. стала Франкфуртська нарада 1558 р., де було вирішено визнати Фердинанда I імператором без проведення додаткових виборів [20, с. 46–47].

Таким чином, Аугсбурзький релігійний мир можна визначити як "рубіжний пункт" лютеранської конфесіоналізації в Німеччині. З укладанням цього мирного договору суспільно-політичні і власне конфесійні відносини в німецьких землях почали еволюціонувати в напрямі правового врегулювання суперечливих питань. Однак головними суб'єктами цього врегулювання у XVI – на початку XVII ст. залишалися імперські чини, до яких належали порівняно вузькі кола німецького суспільства

– територіальна князівська і міська влада. Провідну роль серед них відігравали курфюрсти. Інші соціальні групи ще не мали широких можливостей впливу на вирішення нагальних проблем суспільного життя.

1. Ranke L. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation: In 6 Bd. / L. Ranke. – Berlin : Duncker und Humblot, 1840. Bd. 3. X, 603 S. 2. Simon M. Der Augsburger Religionsfriede / M. Simon. Augsburg : Kieser, 1955. 104 S. 3. Moeller B. Deutschland im Zeitalter der Reformation / B. Moeller. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. 224 S. 4. Kluefing H. Die Konfessionelle Zeitalter. 1525–1648 / H. Kluefing. Stuttgart : Ulmer, 1989. 436 S. 5. Schorn-Schütte L. Das Reformation. Vorgeschichte – Verlauf – Wirkung / L. Schorn-Schütte. München : Beck, 2003. 128 S. 6. Burkhardt J. Das Reformationsjahrhundert. Deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517–1617 / J. Burkhardt. Stuttgart : Kohlhammer, 2002. 244 S. 7. Дмитрієв А. Міжнародно-правовий феномен Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. / А. Дмитрієв // Право України. 2003. № 3. С. 152–155. 8. Der Ausgang des "Fürstenkriegs". Passauer Vertrag 1552 / R. A. Müller (Hg.) // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Stuttgart : Reclam, 2001. Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. S. 462 – 466. 9. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А.Ю. Прокопьев. СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. 483 с. 10. Mörke O. Die Reformation. Voraussetzungen und Durchsetzungen / O. Mörke. München : Oldenbourg, 2005. 174 S. 11. Zur Mühlen K.-H. Reformation und Gegenreformation / K.-H. zur Mühlen. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. T. 2. 143 S. 12. Der Augsburger Religionsfriede / R. A. Müller (Hg.) // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Stuttgart : Reclam, 2001. Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. S. 471–487. 13. Reichstag von Speyer 1526 / R. A. Müller (Hg.) // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. Stuttgart : Reclam, 2001. Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. S. 348. 14. Reinhard W. Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung / W. Reinhard. Freiburg : Herder, 2004. 128 S. 15. Schmidt H. R. Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert / H. R. Schmidt. München : Oldenbourg, 1992. 153 S. 16. Goertz H.-J. Deutschland 1500–1648. Eine zertrennte Welt / H.-J. Goertz. Paderborn : Schöningh, 2004. 286 S. 17. Комлева Ю. Е. Государственное устройство Германии в Новое время / Ю. Е. Комлева. Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2007. 164 с. 18. Рудерсдорф М. Максимилиан II (1564–1576) / М. Рудерсдорф // Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. С. 89–113. 19. Zeeden E. W. Das Zeitalter der Gegenreformation von 1555 bis 1648 / E. W. Zeeden. München : Heyne, 1979. – 320 S. 20. Ивонин Ю. Е. Рейхстаг 1570 года в Шпейере: новая попытка имперской реформы и европейская политика / Ю. Е. Ивонин // Вестник Удмуртского государственного университета. 2009. Вып. 2. История и филология. С. 45–57.

Надійшла до редколегії 18.01.11

О. Карпіна, канд. іст. наук, доц.

ТРИ СУСПІЛЬНІ СТАНИ І ПРОБЛЕМА МІСТА В СЕРЕДНІ ВІКИ

Внаслідок поглиблення поділу праці як на локальному, так і на міжнародному рівні та розвитку міських центрів у класичному середньовіччі появився четвертий рівень суспільної діяльності. Зроблено висновок, що механізм переходу від тричленного до чотиричленного поділу середньовічного суспільства був складний і тривалий.

Due to strengthening of labour division both at the local and the development of town centers there appeared the fourth stratum of social activities in the classic Middle Ages. The author draws the conclusion that transition from three strata medieval society to the division into four groups was rather complicated and long.

Серед соціологічних моделей, утворених середньовічним суспільством, до найпоширеніших належить поділ на три стани: тих, хто молиться, тих, хто воює і тих, хто працює. Цей образ суспільства, що не раз розглядався середньовічними авторами, як ідеальна структура, появився в різних країнах. Його існування не закінчилось наприкінці середньовіччя, а збереглося тривалий час у новий час.

При аналізі цього явища [10, с. 240], як правило, звертаються до теорії Жоржа Едмона Дюмезіля (1898–1986), котрий стверджував, що активність індоєвропейських спільнот виражається в реалізації трьох функцій, які охоплюють владу, релігію і право, війну і воювання, а також забезпечують економічний розвиток. За кожен функцію в суспільному організмі закріплена визначена група людей; це, відповідно, священники, воїни і селяни (аналіз вкладу Ж. Дюмезіля в індоєвропейістику міститься в: [14, с. 194–200; 15, с. 99–113]). Втім, соціальний ґрунт трьох функцій цікавий Ж. Дюмезіля в меншій мірі,

адже він шукав слідів цієї тріади в пантеонах богів, міфах, легендах і епосі різних народів [8, с. 196].

Приймаючи, що концепція французького вченого придатна для аналізу середньовічного суспільства як методологічна засада, треба зауважити, що вона не може пояснити різні форми і особливості, яких набув тричленний поділ суспільства в різних країнах, залежно від історичних і культурних умов. Вже з першого погляду видно, що зазначені три верстви людей характерні для ранніх стадій розвитку середньовічного суспільства, коли визначальний вплив на формування його соціальної моделі мали аграрні відносини.

Дійсність поступово змінювалась і з часом одним з найяскравіших явищ став розвиток міських центрів. Далі доходить до неминучої зустрічі "старого" тричленного поділу з мешканцями міста, тобто з ремісниками, купцями та представниками інших міських професій. Цікавим видається спостереження за механізмом переходу від трьох до чотирьох функцій, коли існуючий перелік